

”Våra öron äro tilltäppta med torv”

– utkantens tilltal

i *Din tjänare hör* av Sara Lidman

Och som om Vårherre hade avsett att människor skulle leva överallt på jorden, kom de att slå sig ned i bördiga trakter, att slå sig ut till karga områden, att klösa sig fast vid allt magrare kläppar, att hoppa mellan tuvorna i bottenlösa kärr, och bygga sig en stuga ytterst i snön.

[...] Om man dikade ut myren växte ett starkare gräs där, ja gräset blev så frodigt att det kunde nära all slags boskap. Dessa diken som skaffade bort survattnet så att till sist en häst kunde gå på den marken! Och inte bara stilla stundens behov utan draga ihop gräs i sådana hopar och lador att det födde hästen över nio månaders snö; jämte övrig boskap; liksom husets folk.

De suggestiva inledande styckena i Sara Lidmans roman *Din tjänare hör* fungerar som en ursprungsberättelse: människor bosätter sig allt längre norrut, arbetar och omdanar naturen. Boningen är här inte ytterst i havet, utan en stuga ytterst i snön – i Västerbottens inland på 1870-talet, för att vara mera exakt. Samplingarna av det religiösa språket frammanar den mirakulösa skapelseakten via det enträgna mänskliga arbetet: det karga blir frodigt, marken dikas så att en häst kan gå på den. Människan lär sig att leva bortom stundens nöd. Är det inte fantastiskt, det egna arbetets frukter?

Din tjänare hör, publicerad år 1977, är den första boken av fem eller sju (beroende på hur man räknar) som bildar *Jernbanan*, boksviten som genom berättelsen om en man och hans uppgång och fall gestaltar moderniseringens motstridiga sidor. Romanen utspelar sig sommaren 1878, ett drygt decennium efter ”storsvagåren” som hemsöker texten som en påminnelse om människans beroende av naturen

och av djuren. Och en påminnelse om vad det betyder att leva endast för att ”stilla stundens behov”. Navet i svitens värld – ja, sannerligen *värld*; med dunkla dofter, mygg, gamla skrönor, kärleksbekymmer, lodande filosofi och strukturomvandlande ekonomi – utgörs av byn Lillvattnet. Där finns gården Månliden, som ännu i *Din tjänare hör* förkroppsligar den nybyggaranda som beskrivs i det inledande stycket. Mårten Östenson flyttade ”oppåt marka” och förvandlade en övergiven stuga till ett hem för sin älskade hustru Lena och deras barn. Hans son Didrik, ännu så länge en dagdrömmande tjuugoåring, introduceras för läsaren via Mårtens tankar, eller snarare: oro. Mårten är mycket fäst vid sin son, men han våndas över att Didrik inte visar något intresse för den livsbana som fadern rent bokstavligen stakat ut, ett liv som framför allt går ut på att dika, att helga marken genom det jordbundna arbete som pappaMårten lyriskt besjunger. Didrik utför sysslorna ”som en rasande hedning”, snabbt men utan den rätta *vördnaden*. Sonen är rastlös, det finns en orolig kraft som pyr i honom. Han vill inte falla in i ”gubblunken” och upprepa samma fraser som andra häver ur sig, de som aldrig tänker något eget.

I ett avsnitt tidigt i boken får Didriks frustrerade energi en riktning. När han en dag sitter på dass bläddrar han i en sönderriven tidning som han fått till låns av traktens försupne läkare. I Skjellet-avisen omtalas hur man i riksdagen debatterat om huruvida en järnväg ska dras upp till Norrland. Skeptikerna åberopar de dikningsbidrag som redan strömmat norrut och ätit upp rikets resurser. Argumentet slår Didrik som en blix: genom dikningen uppfattas den egna orten som en börda. Den enda relationen med ”Schwärje” består i dikningsbidragen som mestadels

tillfaller traktens fåordige och ödmjuka dikningskung Moses. För Didrik bär järnvägen på ett löfte om erkännande: de som riksdagsledamöterna kallar "ödemarksbor" skulle kunna bli riktiga medborgare. Om en tågförbindelse finns, tänker han, kan man i norr erbjuda sina värdefulla resurser. Snart blir Didrik varse vilken resurs som rankas högst, och som det redan finns beställning på: skog!

I *Din tjänare hör* är det gosskarlen Didrik som står i centrum, och det inte bara i berättelsen: var han än rör sig blir han beundrad. Hans röda busaron väcker uppseende, men hans dragningskraft är också språklig. När Didrik för sockenstämman yppar sin vision om järnväg genom orten lyssnar gubbarna i stugan andäktigt. Han förkunnar att det verkliga Schwärje förvisso riktar anrop till alla undersåtar i riket.

Men vad svara vi? Giv oss nödfoder!? Herre hjälp oss att sänka våra sjöar!? Herre hjälp oss att vara små och omärkliga här i Lillvattnet!?

Ortsbornas öron är täppta av torv, utropar Didrik. Genom sitt tal om andens förfining lyckas han, inför självaste Moses, få sockenstämmans män att uppleva att han talar *genom dem*, att ett liv "på diketets botten" har avskurit dem från möjligheten att ha något annat, högre, att komma med.

På det här sättet får drömmen om järnväg fotfäste i Lillvattnet, som ett slags ordets berusning, från diket till himlen. I de senare delarna av *Jernbanan* krockar dessa högt flygande drömmar om andens förfining och egentligt erkännande med kapitalismens rovlystna verklighet, där den konkreta platsen är fullständigt utbytbar och intressant bara med tanke på sin affärsmässiga potential. Den naive och stordrömande Didrik blir redan i den första romanen en villig mellanhand för de affärsintressen som i förlängningen omformar en hel livsform för att exploatera Norrlands naturresurser så effektivt och billigt som möjligt. Varför har man skog om den inte utnyttjas? Utan järnväg ruttar skogen bort, tillkännager länsman Holmgren, som tagit Didrik under sin vinge för att inviga honom i affärernas hemlighetsfulla värld.

I *Min tjänare hör* är det ännu ruset som talar. Den högstämnda, glatt förväntansfulla stämningen som delvis (men bara delvis) präglar denna första

volym kan också härledas till den förälskelse som Didrik landar i när han träffar Mose-släktingen Anna-Stava, "söndagsflickan" som behandlas med silkesvantar, och som anses duga bäst till att leda bibelläsningen. I denna Anna-Stava ser Didrik en lätthet som går ihop med hans egna flygande ord – men sämre med en groende sexuell lust. Anna-Stava ges redan i *Din tjänare hör* en egen röst. Hon upplever sig vara insnärjd i den egna familjens blickar, kärleken till Didrik blir ett slags uppvaknande, att hon är annat än söndagsflickan. Samtidigt: är det just så Didrik ser henne, som mild och ren? Relationen

Spårlyftning och grusstoppning på bangård, sträckan Bastuträsk – Skellefteå/Rönnskärsverken, ca 1910.
Foto Järnvägsmuseet (digitaltmuseum.se).

mellan Didrik och Anna-Stava flätas i *Jernbanan* på ett komplext vis samman med beskrivningen av hur Didrik så småningom uppnår en maktposition. Om Didrik gör sitt yttersta för att ge orten en röst och att sätta den på kartan, vad blir då Anna-Stava?

Även om Anna-Stava och Didrik vandrar bredvid varandra i berättelsens mittfåra släpper sviten in det som från ett visst håll kunde se ut som periferi, de på olika sätt utstötta/udda personerna som främst dyker upp via ortsbornas fascination, minnen och fantasier. *Jernbanan* gör dessa personer märkligt påtagliga; detta är intressant, eftersom texten, när de finns med, ofta övergår i mytologi, minne eller dröm. Jag tänker på rotehjonet Hård, en man som förlorade allt under storsvagåren, en numera bruten man som fått utstå spöstraff trots att straffet redan var avskaffat i lag. Traktens unga män roar sig med att plåga honom, de vill känna på hans ärr: samtidigt är det något som gör att människor dras till Hård:

Socknen inte bara tålde att han gick omkring.

Man längtade efter honom. Vetskapen att han fanns var som ett värmande drev mellan stugornas stockar.

[...] Han tiggde inte. Han stod en stund på gården med sin kantstötta gryta och sitt leende och någon gick ut och trugade honom att komma in och äta en bit. Och han sa att lusen kunde komma i frestelse. Så han var tvungen att stanna ute och vakta den. Och husmodern nödgades hämta den mat hon borde ge rotehjonet. Han tackade inte och nedkallade inte guds välsignelse.

Det är i samband med att Hård dyker upp i berättelsen som huvudpersonernas egen känsla av fast mark under fötterna ruckas (fast och lös mark, en bärande metafor i sviten). Anna-Stava drömmer (anar?) att Hård räddar Didriks häst, men själv drunknar han i "Hästätarflarken". Visionen tas om i olika repriser, och bär på den skuld som gnager i Anna-Stava, och delvis också Didrik.

En liknande roll i boken har Nabot (eventuellt son till Hård), som haft en plats på Månsliden som "uppfostringspojke". Didrik är väl medveten om att han själv är Mårtens favoritson, för honom, Didrik, är allt lätt, medan Nabot behandlats som duktig arbetskraft som man därför kan bjuda att ta mat först av alla, men som inte har sitt namn ingraverat på arbetsredskapen. I bland annat dessa två personer, Hård och Nabot, förläggs Anna-Stavas och Didriks dova insikt om att den egna delaktigheten i familjen, i samfundet, i ordningen, vilar på orättvisa, grymhet och exploatering.

Romanen väver ur socknens skrönor och skämt ett slags bild av hur byns liv förändras och fortgår. *Jernbanans* "skapelseberättelse" består alltså inte bara av Mårtens stolta nybyggartag och Didriks stormande rättvisepatos. Nybyggerandan och moderniseringen (den gryende kapitalismen) står i relation till smärtan hos dem som förskjutits men också till dem som, likt den laglöse Nicke som bor på nåder i utkanten av Mårtens ägor, vägrar inrätta sig i socknens ordnade liv. Det är slående hur *Jernbanan* beskriver hur en ordning befästs (på olika plan), men också hur den utmanas, hånas och luckras upp.

Som Birgitta Holm (via Susan Brantly) skriver i sin biografi om Sara Lidman: det är en berättelse från utkanten, "en som aldrig anammar det offentliga talet". Visserligen finns övermaktens språk när-

varande i texten i form av den rikssvenska som Didrik måste lära sig för att ha en talan. Han får till och med en ordbok av länsmanen, och som genast förstår att Didrik kan tala både med sockenbor och med affärskontakterna, om den unge mannen bara får rätt träning. I boksviten tumlar den högtidliga rikssvenskan runt tillsammans med Skjellet-bondskan och det religiösa språket som på ett mångskiktat sätt kryssar mellan associationer, skämt och åthutning. Den både politiska och poetiska mättadheten i *Jernbanans* språk fördjupar intrycket av den utkant som både frammanas och ifrågasätts. Språket är motstånd, underdånighet, social olja, muntert munväder, hänförelse, poetisk flykt. Den här språkliga brokigheten öppnar upp en förståelse för de komplexa sätt på vilka Didrik och Anna-Stava förhåller sig till sin egen livsmiljö, med allt vad det innebär av religiöst arv och relationen till "Schwärje". Det är alltså inte alls så att bondskan används som det dialektala som ger läsaren en känsla för folklighet. Växlingarna är helt och hållet förankrade i hur orden *bär mening*.

*

När *Din tjänare hör* publicerades var Sara Lidman en beundrad författare som publicerat ett antal verk, inte bara romaner (debuten *Tjårdalen*, från 1953, skrällde ordentligt i den litterära samtiden). Hon var under många decennier en högljudd politisk debattör som tog ställning till orättvisor både ute i världen och hemmavid. *Jernbanan* är ett exempel på litteratur som är både politisk och djupt existentiell. Dock: det råder en total avsaknad av teser eller program. "Romanen stammar sina svar på en livslång utmaning" skrev Lidman i en text i *Varje löv är ett öga*. Det säregna i Jernbaneeposet är, förutom den lidmanska humorn som fördjupar känslolägena, den prövande tonen som löper genom romanerna. *Din tjänare hör* är därför knappast att betrakta som inledningen på en mustig folklivsskildring. Texten stannar emellanåt upp och riktar regelrätta frågor till skeendena. Dessa frågor innefattar också läsarna; än flyger vi fram över slätterna tillsammans med Didriks stora förhoppningar, än sjunker vi, tillsammans med rotehjonet Hård, ner i Hästätarflarken.

MIO LINDMAN